

TUSSEN DOCUMENT EN VERBEELDING

CLIC-Studiedag 13 november 2015

PROGRAMMA

09.15 - 09.30 u. : **Verwelkoming (Inge Arteel – Voorzitter CLIC)**

09.30 - 10.45 u. : CLUSTER I: DE ESTHETIEK VAN DE WERKELIJKHEID

Ann Peeters: *Gomorra* tussen realiteit en fictie – Een comparatieve analyse van de werkelijkheid in roman en film

Gys-Walt van Egdom: *Écriture automatique en écriture acousmatique* – De ‘documentale’ poëzie van de literaire avant- en arrière-garde

David Gullentops: Jean Cocteau's bijdragen tot de documentaire kortfilm

10.45 - 11.00 u. : **Koffiepauze**

11.00 - 12.20 u. : CLUSTER II: HET DOCUMENTAIRE VS. FICTIE

Karel Vanhaesebrouck: Tribuna(a)l of het spektakel van het recht – Tussen theataliseren en documenteren

Lieselot De Taeye: Waarom men niet naar het leven kan schrijven – De plaats van de documentaire in het vroege werk van J.F. Vogelaar

Ronald Geerts: Eat the Document, of de fictie in de documentaire

12.20 - 14.00 u.:	Lunchpauze
14.00 - 14.45 u. :	KEYNOTE I Gunther Martens: Het documentaire tussen verhaal, evidentie en de mythologie van “data”
14.45 - 15.00 u. :	Koffiepauze
15.00 – 16.15 u.:	CLUSTER III: DATA, CIJFERS EN OBJECTIEVE BEWIJZEN Sabine Hillen : <i>A perdre la raison</i> (Joachim Lafosse) – Van fait divers naar social drama Klaas Tindemans: “Toch bewonder ik het temperament van de rechter” – De reconstructie van het geschil tussen Ai Weiwei en de Chinese (belasting)autoriteiten Claire Swyzen: Rimini Protokolls <i>reality theater</i> -voorstelling <i>100% Brussels</i> – Humanisering van data of <i>information design</i> ?
16.15 - 17.00 u. :	KEYNOTE II Koen Peeters: Het aanraken van besmettelijke documenten (over Paul van Ostaijen, Rwandese mandjes en Congolese fetisjen)
17.00 – 17.15u:	Slotwoord

Ann Peeters (VUB): *Gomorra* tussen realiteit en fictie – Een comparatieve analyse van de werkelijkheid in roman en film

Weinig werken uit de Italiaanse literatuur hebben het succes geëvenaard van Roberto Saviano's reportageroman *Gomorra* (2006), waarvan bijna 10.000.000 exemplaren over de toonbank gingen. Nooit eerder werd op dergelijk onomwonden wijze gerefereerd naar het morele en materiële verval dat de Napolitaanse maffiaclans van het nieuwe millennium typeert. Aangetrokken door de explosieve verkoopcijfers, door de manier waarop Saviano vanuit stilistisch oogpunt het beklijvende portret schetst van Italiës weke onderbuik, maar ook door de hybride vorm van het werk, dat tussen roman en reportage schommelt, vatte Matteo Garrone het idee op Saviano's succesroman te verfilmen. De kaskraker *Gomorra*, naar zijn gelijknamige model, zou de Europese filmzalen veroveren in 2008. De voorgestelde lezing stelt zich als doel na te gaan in welke mate en op welke manier Garrone de werkelijkheid, zoals deze geschetst wordt in Savianos hypotekst, interpreteert. Hoe wordt de complexe verhouding tussen realiteit en fictie uit de roman weergegeven? Welke aspecten van diezelfde realiteit worden in de schijnwerpers geplaatst? Hoe verwerkt Garrone de enorme hoeveelheid aan ruwe, onbewerkte gegevens (zoals namen, feiten en cijfers) mede dankzij dewelke Saviano's meesterwerk een diepe impact nagelaten heeft bij het grote publiek? En wat, tot slot, met de stem van de verteller of het chronologisch verloop van de geschetste realiteit?

Gys-Walt van Egdom (VUB, Hogeschool Zuyd): *Écriture automatique* en *écriture acousmatique* – De 'documentale' poëzie van de literaire avant- en arrière-garde

Lange tijd heeft het documentaire als objectief en statisch te boek gestaan (cf. Le Goff 1978). Het moest kunnen bijdragen aan een transparante weergave van geschiedkundige feiten. Het documentaire werd in die tijd lijnrecht tegenover de literatuur geplaatst. Literatuur werd lange tijd als subjectief-expressief product gekenmerkt. Rond de negentiende eeuw is er verandering in die situatie gekomen. In de eerste plaats is 'objectiviteit' een literair streven geworden: de Duitse romantici hadden hun zinnen reeds op een hypersubjectieve *Potenzierungsästhetik* gezet. In

Frankrijk is dat romantische project door onder andere Stéphane Mallarmé en Arthur Rimbaud met andere middelen voortgezet. Voorts is de overtuiging dat het documentaire objectief en statisch zou zijn eveneens afgezwakt: theoretici hebben in de twintigste en eenentwintigste eeuw beargumenteerd dat agency onlosmakelijk aan het ‘documentaire’ verbonden is (Le Goff 1978; Havelange 2014).

In mijn bijdrage probeer ik het documentaire karakter van de poëzie van Benjamin Péret en Antonio Porchia te vatten. Péret wordt gezien als een geëngageerd surrealist die zich tijdens het schrijfproces steevast door het onbewuste liet leiden. Porchia was een eenzaat die een leven lang schaaftte aan paradoxale dichtzinnen waarin alle (on)wijsheid van de wereld moest worden gevat. Ik zal de schrijfmethoden van beide auteurs en de onderliggende noties van subjectiviteit en agency bespreken. Op basis van die noties zal ik hun oeuvre als ‘documentair’ werk trachten te plaatsen.

David Gullentops (VUB): Jean Cocteaus bijdragen tot de documentaire kortfilm

Cocteaus interesse voor de documentaire dimensie in de fictie is aangewakkerd door de cinematografische documentaires die sinds het begin van de eeuw werden gerealiseerd, vooreerst niet meer dan een paar minuten lang, later veel uitgebreider en onder de titel/vorm van Actualiteiten aangeboden als voorloper van het kortnieuws, voornamelijk in de bioscoop, maar ook onder de vorm van de “thuiscinematheek”.

Cocteau heeft zelf actief bijgedragen tot het documentaire genre als journalist-reporter in de jaren 1930. Denken we aan de reportages die hij realiseerde voor diverse kranten : van een “croisière” aan de Azurenkust, tot een reis rond de wereld in 80 dagen, weliswaar in dat geval naar het fictionele model van Jules Verne.

En niet toevallig net na de tweede oorlog heeft hij meegewerkt, onder verschillende hoedanigheden, aan diverse documentaire kortfilms, waaronder *L’Amitié noire*, *La Légende de Sainte-Ursule*, *Tennis*, *La Villa Santo-Sospir*, *À l’aube d’un monde...* Het is echter de vraag of hij in al deze kortfilms een steeds wisselende positie aanneemt ten opzichte van de gedocumenteerde fictie en/of de fictionele documentaire ?

Uiteindelijke vraagstelling is te weten hoe Cocteau, door zijn bijdrage tot de documentair-fictionele weergave van de

“werkelijkheid”, zich verhoudt tot “de” werkelijkheid. Wenst hij de tijd-ruimte te overheersen, wenst hij ze te herleiden, of wenst hij zich in te schakelen in haar verloop, hetzij uit list, hetzij in geveinsde overeenstemming?

Karel Vanhaesebrouck (VUB, ULB): *Tribuna(a)l* of het spektakel van het recht – Tussen theatraliseren en documenteren

In 2013 werkte ik intensief mee als auteur en dramaturg aan *Tribuna(a)l*, een coproductie van Theater Antigone en Théâtre National. Die tweetalige voorstelling, in een regie van Jos Verbist en Raven Ruell, wilde het publiek inzicht geven in het dagelijkse reilen en zeilen in onze strafrechtbanken. Niet de gemedicaliseerde processen interesseerden ons, maar de eindeloze stoet van kleine garnalen en grenzeloze miserie. Aan de basis van onze zoektocht lag een duidelijk vertrekpunt: we wilden laten zien dat ons justitie-systeem ongelijkheid én dus onrecht reproduceert. Op basis van het door mij aangeleverde materiaal werd met de hele ploeg een voorstellingspartituur ontwikkeld. Het werkproces leverde interessante inzichten op met betrekking tot de verhouding tussen documentaire en theatrale realiteit. We wilden namelijk de theatrale mechanismen die ons recht sturen, blootleggen. Paradoxaal genoeg bleek dat, om dat te kunnen doen, het documentaire materiaal dat ik als auteur én etnograaf geschreven had, een theatrale vertaalslag nodig had. Met mijn bijdrage en aan de hand van een aantal fragmenten uit de voorstelling wil ik inzicht geven in die spanningsverhouding tussen documentaire ambities enerzijds en theatrale realiteit anderzijds.

Lieselot De Taeye (VUB, FWO): *Waarom men niet naar het leven kan schrijven* – De plaats van de documentaire in het vroege werk van J.F. Vogelaar

Met *Het kantoor* uit 1973 leverde Enno Develing binnen het Nederlandse taalgebied een van de radicaalste voorbeelden af van documentair proza. Door de lezer een doos interviews, foto's en geluidsfragmenten aan te bieden, wilde de schrijver, zoals hij in de inleiding uitlegt, een objectief beeld tonen van het alledaagse leven op kantoor. Schrijver en criticus J.F. Vogelaar was niet mals voor zijn collega: “Als de fabrikant van deze doos met inhoud naar men mag aannemen bij zijn volle verstand is, mag men het hele project een letterlijke vervalsing van de werkelijkheid noemen, en dat juist

vanwege de gedachte dat het tonen van de oppervlakte iets over de werkelijkheid zegt.”

In het kortverhaal ‘Ik in kapitaal’ behandelt Vogelaar een soortgelijke thematiek als Develing. Dit keer staat evenwel niet de kantoorclerk centraal, maar worden de ondernemer en het imago van deze figuur aan een analyse onderworpen. Het onderzoek naar de werkelijkheid en de afbeelding ervan gebeurt bij Vogelaar op een geheel andere manier dan bij Develing. Door reportages, getuigenissen en interviews – documentaire genres die ‘de oppervlakte tonen’ – te parodiëren en samen te plakken in een montermontage stelt Vogelaar vragen bij de zin en de gevolgen van dergelijke zoektochten naar de mens achter de ondernemer. ‘Ik in kapitaal’ valt daardoor het best te omschrijven als een deconstructieve documentaire. In mijn lezing wil ik van naderbij bekijken hoe in ‘Ik in kapitaal’ gespeeld wordt met de conventies van documentaire genres en de verwijzingen naar de buitenwereld. Daarnaast wil ik ook bespreken hoe Vogelaar in zijn kritieken en essays nadacht over de problematiek van het documentaire en wat de rol is van die teksten voor de interpretatie van ‘Ik in kapitaal’.

Ronald Geerts (VUB) – Eat the Document, of de fictie in de documentaire

Wat is de verhouding tussen fictie en documentaire? Reeds van bij het ontstaan van de film(documentaire) werd de werkelijkheid, het document, in een narratieve vorm gegoten, een verhaal, een constructie, fictie. Vaak speelt de subjectieve blik op, of de intentie van de filmmaker tegenover het onderwerp, ook een minder of meer belangrijke rol in die narratieve/dramatische constructie. En dan is er nog de kijker, de productionele en historische context, enz. Via een aantal bedenkingen over de verhouding fictie/non-fictie en een (al te snelle) reis doorheen de filmgeschiedenis, zal ik proberen een voorzichtig antwoord te formuleren op dit dilemma.

Gunther Martens (UGent) – Het documentaire tussen verhaal, evidentie en de mythologie van “data”

Sinds in Defoes *Robinson Crusoe* 'twee schoenen, geen paar' aanspoelden op het strand, is het ekphrastisch ornamentalisme van het realisme tot maatstaf van het literaire bestel geworden. Dat betekent ook dat het literaire systeem steeds in meer of mindere mate doordrongen is van kenmerken die in een later tijdsgewricht als experimentele kenmerken van het documentaire (kunnen) worden gereciperd. Dat maakt het documentaire alomtegenwoordig, maar tegelijk ook weinig grijpbaar. Om die reden wil ik nagaan of enkele meer specifieke noties zoals epistemologisch obstakel en gesitueerde kennis een fijnmaziger begrip van documentaire stromingen kunnen opleveren. Deze concepten wil ik toetsen aan de hypothese aangaande de drie documentaire stromingen die sinds de historische avantgarde de ronde doen. Ik doe dit uitdrukkelijk in het kader van een bredere 'poëtica van het weten', die aan evidentie, narrativiteit en 'data' een andere, sterker historisch gedetermineerde plaats toewijst dan wellicht tot dusver in literatuurwetenschappelijke theorievorming gebruikelijk is. Het documentaire in de kunst is dan niet langer (alleen) een typisch crisisfenomeen of een bijzondere semi-etnografische praktijk, maar tegelijk ook een grensfenomeen dat opschuift in de richting van encyclopedische zelfreferentialiteit.

Sabine Hillen (VUB, UA) – *A perdre la raison* (Joachim Lafosse) – Van fait divers naar social drama

Met *A perdre la raison* (2012) herschreef Joachim Lafosse het verhaal van Geneviève Lhermitte dat een uitgangspunt vormde voor zijn scenario. Dit fait-divers, met zijn theatrale, dramatische lading geeft bij de kijker aanleiding tot verwondering. Deze verwondering wordt niet veroorzaakt door schokkende beelden. Ze prikkelt de kijker minder door spanning dan wel door nieuwsgierigheid. Deze nieuwsgierigheid leidt onvermijdelijk tot een filosofische reflectie over het genre van het gezinsdrama. Met Giorgio Agamben tonen we aan waarom dit fait-divers niet enkel aanleiding geeft tot een gezinsdrama, maar ook een sociaal drama is waarin de schuld collectief gedragen wordt.

Klaas Tindemans (RITCS, VUB) – “Toch bewonder ik het temperament van de rechter” – De reconstructie van het geschil tussen Ai Weiwei en de Chinese (belasting)autoriteiten

In de ongetwijfeld bijzonder theatrale omgeving van een rechtbank, dienen documenten om een beslissing over een geschil – tussen individuele burgers, tussen burger en overheid – mogelijk te maken. Aan documenten wordt een zekere bewijskracht verleend, maar ze worden vooral ingepast in de concurrerende narratieven die in een tegensprekelijk discours naar een (gewenste) beslissing moeten leiden. En op zijn beurt krijgt het (performatieve) narratief van het geschil een autoritatieve betekenis en waarde.

Maar wat gebeurt er als dit discours verplaatst wordt naar een theaterscène, waar de dwang tot beslissen, tot beslechten van een geschil per definitie niet (meer) bestaat? Deze vraag kan behandeld worden aan de hand van een radicaal voorbeeld: *Trial about Fake* van Manu Riche. Riche liet een ensemble toneelspelers de letterlijke transcriptie opvoeren van een hoorzitting, waarbij advocaten van de dissidente Chinese kunstenaar Ai Wei Wei een absurd hoge belastingaanslag betwisten. Elke beweging van spelers en publiek – ze zaten door elkaar – werd geregistreerd door bewakingscamera's. Deze ingreep legde precies de theatrale natuur van het 'echte' proces bloot, niet alleen in zijn algemeenheid, maar ook in de details van de juridische wijze van denken en spreken. Een schijnvertoning, in de meest letterlijke zin.

Mijn bijdrage wil, aan de hand van dit voorbeeld, dieper ingaan op de narratieve, discursieve en theatrale aard van de juridische beslissingsdwang die, zoals Jacques Derrida opmerkte, de onmogelijkheid tot beslissen incorporeert. Ook als het gaat om een iconische rebelse kunstenaar, die, ook in zijn juridische geschillen, de historische spanningen oproept tussen China en het Westen van de sacrosancte *rule of law*.

Claire Swyzen (VUB): Rimini Protokolls *reality theater*-voorstelling 100% Brussels – Humanisering van data of *information design*?

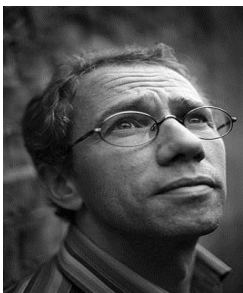
Rimini Protokoll (RP) is met zijn *reality theater* een van de recente vernieuwers van het documentaire theater. Het Berlijnse collectief wil het als het ware 'de straat' in de theaterzaal brengen door middel van een steeds weer hernomen *format*: actuele thema's worden aangebracht door 'echte mensen' op de scène te zetten die in hun dagelijks leven specifiek met het thema van de voorstelling verbonden zijn.

In *100% Brussels* (2014) bracht Rimini Protokoll een groep van honderd bewoners van Brussel op de scène, samengesteld volgens de demografische statistieken van de stad. RP wou zo anonieme data humaniseren door ze met theatrale middelen 'opnieuw een gezicht te geven'. Hoewel het collectief in zijn persdossier stelde dat de voorstelling “geen politiek discours [wil] zijn, maar de persoonlijke verhalen van burgers [wil] laten horen” wekt de voorstelling, gepland aan de vooravond van de verkiezingen in 2014, toch de indruk dat ze 'een stem wou geven' aan de bewoners van Brussel. Rimini Protokoll suggereert via zulke voorstellingen dat het theater het toneel van een parallelle journalistiek en/of democratie kan zijn.

De mensen op scène spreken echter evenmin voor zich dan de cijfers die ze hier vertegenwoordigen; statistieken interpreteren is een vak op zich, net zoals datavisualisering dat is. Statistieken en hun visualiseringen worden ingeschakeld in discours die welbepaalde vraagstellingen moeten dienen. In welk opzicht zou Rimini Protokolls (theatrale) visualisering van data (een specifieke vorm van *information design*, het esthetisch vormgeven van data) ethischer zijn dan het gebruik van data door de media, overheden en andere instituten die RP impliciet bekritiseert?

Wiens gezicht we zien is dus duidelijk, maar wiens stem horen we eigenlijk in de documentaire voorstelling *100% Brussels*?

Koen Peeters (auteur) – Het aanraken van besmettelijke documenten (over Paul van Ostaijen, Rwandese mandjes en Congolese fetisjen)

‘Zou ik een verhaal kunnen schrijven over bijvoorbeeld Rwanda, zonder het land drie keer te bezoeken, de bibliotheek van Tervuren ondersteboven te keren (me erin opsluiten, er zelfs ongemerkt /ongestraft blijven slapen), en vooral uitgebreid praten met Rwandezen hier en ginder?’

Of ontstaan boeken soms niet gewoon doordat een nonkel mij oude familiepapieren toesteekt, me doet beloven dat ik er niets mee zal doen, maar die ik wegens omstandigheden letterlijk moet overtikken, en die zo al doende wat corrigeer, verbeter en uitbreid tot er zoiets – stoemelings – ontstaat als een roman? Is het mijn nieuwsgierigheid, mijn onderzoekende basis-houding, mijn verzamelitis, die mij daartoe dwingt?

Is het schrijven van een roman een vorm van *fieldwork*?

Kan ik collega-schrijvers besmetten met dergelijke antropologische benadering? Kan ik vrienden-schrijvers tot een onzinnige – maar uiterst literaire - bedevaart verleiden alleen al door te spreken over een of ander begeistertend document? Kan ik daardoor een roman tot een soortement ritueel maken?

Of is het, zoals ik steeds meer geneigd ben om te denken, de autonome kracht van objecten en documenten die op zich nieuwe teksten voortbrengen? Teksten die daardoor ‘documentair’ zijn. In mijn nieuwe boek (te verschijnen in 2016, over een West-Vlaamse boerenzoon die terechtkomt in Congo) onderzoek ik dat op literaire wijze.’

Koen Peeters vertelt over recente boeken en boekenplannen, in het licht van documenten en het aanraken ervan..